

CHRISTEN-ZIJN EN HET SPIRITUELE ZOEKEN. Een weg van afgrenzing en herkenning.

Inleiding tijdens workshop IFES-conferentie juni 2011

Jos Aarnoudse

1. Overwegingen bij 'afgrenzing'.

Zometeen na de korte pauze wil ik iets vertellen over wat ik zie als achtergrond van het spirituele zoeken in onze tijd. Ik denk dat dan ook meer duidelijk wordt over mijn gebruik van het woord 'herkenning' in de titel. Eerst wil ik echter stilstaan bij het woord 'afgrenzing'. Dat doe ik niet omdat ik dat per se het belangrijkste vind, of omdat ik zo waarschuwerig ben ingesteld. Ik doe dat omdat ik het interessant vind.

Te rade bij de bronnen van het christendom

Het vroege christendom was een geestelijke, religieuze beweging die vele concurrenten had. Het is verbazingwekkend hoe in de eerste eeuwen het christelijk geloof en de kerk zich ontwikkeld hebben, zowel in kwalitatieve als in kwantitatieve zin. Dat gebeurde temidden van vele concurrenten op de toenmalige 'markt van welzijn en geluk', die het Romeinse Rijk en de wereld van het Midden-Oosten rijk waren. Ook de geschiedenis van het oude Israël uit de tijd waar het Oude Testament, waar de Tenach over gaat, is er één die verbazing wekt. Het is bijzonder hoe temidden van Mesopotamische en Egyptische religiositeit en in confrontatie met lokale natuurreligies er een geheel eigen visie en beleving van God en de omgang met God tot stand is gekomen. Hoe gaan nu auteurs van Nieuwe en Oude Testament zelf om met de grenzen tussen hun eigen geloof en dat van anderen? Daar wil ik mee starten.

Niet voor niks wordt er in het algemeen in de kerk vanuit gegaan, dat het van belang is om te luisteren naar stemmen die uit de bijbel opklinken. Er wordt namelijk geloofd dat ze niet zomaar in die bundel geschriften die wij bijbel noemen, zijn terecht gekomen. Het zijn niet zomaar interessante stemmen, maar stemmen met een zeker gezag, omdat hun woorden zijn herkend als woorden die Gods bedoeling weerspiegelen en bemiddelen. Sterker nog. Ze zijn herkend als gezaghebbende woorden van God zelf, en zijn daarom op een zeker moment zó vastgelegd en overgeleverd binnen een vast verband, binnen een canon. Luisteren doen we dus binnen de kerk niet alleen met een historisch oor, maar ook met een hermeneutisch oor. Wat betekende het toen het opgeschreven werd. En als we dat vandaag op ons laten werken, wat zou het dan vandaag voor ons kunnen betekenen?

Het is geen volledige behandeling van 'bijbelse gegevens', noch een spoorboekje van alle bijbelgedeelten die ons onderwerp raken, wat ik nu ga geven. Nee, ik stip twee voorbeelden aan vanuit een concrete bijbelse context. Ik probeer daar als christen vandaag iets van te leren.

Paulus en de afgoden

Ik begin bij een aantal passages van de heilige apostel Paulus uit zijn brieven aan de vroege christengemeente in de Griekse havenstad Korinte. Korinte is de overslagplaats, precies bij de landengte tussen het vasteland van Griekenland en de Peloponnesos. Het is een belangrijke ontmoetingsplaats tussen Oost en West in het Romeinse Rijk, ook waar het gaat om spirituele en religieuze bewegingen. Paulus bespreekt in 2 Korintiërs 6: 14-

18 de tegenstelling die er is tussen gelovigen en ongelovigen. Daarmee bedoelt hij christenen en niet-christenen. "Vormt geen ongelijk span met ongelovigen", horen we hem zeggen (Vgl. voor de uitdrukking: Deuteronomium 22: 9-10). Waar doelt hij op?

De tekst is vaak aangehaald als een waarschuwing tegen een gemengd huwelijk. Maar het ligt breder. Wat betreft een gemengd huwelijk kan Paulus heel pragmatisch zijn, getuige 1 Korintiërs 7: 12-16. De ongelovige man heet daar geheiligd in zijn gelovige vrouw, en de ongelovige vrouw in de gelovige man. Het ligt dus breder. Maar hoe ligt het breder? Paulus kan immers ook niet bedoelen dat er geen enkele samenwerking in het maatschappelijk verkeer tussen christenen en niet-christenen zou moeten plaatsvinden. Integendeel. Hij kan juist zeggen: "Ieder blijve bij de roeping waarin hij was, toen hij geroepen werd" (1 Korintiërs 7: 20). Nu kun je nog zeggen: blijven in wat er was accoord, maar een nieuw verband aangaan tussen gelovigen en ongelovigen dat kan niet. Ook hierin is Paulus echter pragmatisch. Als je dat wilt, zou je als christen uit de samenleving moeten emigreren, en dat is niet de bedoeling. Er moet wel samengewerkt worden en er moeten wel zaken gedaan worden met niet-christenen.

Toch zet Paulus de tegenstelling op scherp met een aantal retorische vragen. Wat heeft gerechtigheid gemeen met wetteloosheid? Licht met duisternis? Christus met Belial (de vorst van de duisternis)? Welk compromis is er te vinden tussen de tempel van God en de afgoden? Een christen is overgegaan naar een nieuw bestaan. Hij of zij is een begenadigd zondaar, die een burger is geworden van het Koninkrijk van God. Hoe kan die zich nog afgeven met de wereld van wat Paulus 'de afgoden' noemt? De christelijke gemeente, maar ook het individuele christen-leven, is toegewijd aan God, een tempel van God. Daarin past geen onbekeerde mentaliteit meer. Op de achtergrond van deze passage staat onmiskenbaar de scherpe oud-testamentische afwijzing van elke vorm van syncretisme. Er is tussen God, de HERE, de Ene, en de 'idolen', de afgoden, geen enkel punt van overeenstemming. Zijn huis, zijn tempel, moet rein van de afgoden blijven, want de Ene sluit de anderen uit. Op dit punt kan van een synthese geen sprake zijn, alleen van de krachtigste afgrenzing.

In 1 Korintiërs 10: 14-22 onderstreept de apostel Paulus dit punt. Hij plaatst daar het avondmaal vieren van christenen tegenover deelname aan een offerritueel in een niet-christelijk heiligdom, waarvan er ongetwijfeld talloze waren in de stad Korinte. Niet dat afgoden of afgodendienst als zodanig iets zijn, zegt Paulus, maar de religiositeit die er mee samenhangt, is gebonden aan wat hij noemt 'demonen'. Je kunt niet èn 'koinoonia', gemeenschap, hebben met het bloed en lichaam van Christus èn 'koinoonia' met de wereld van demonen, de geestelijke wereld die mensen alleen maar bevestigt in hun angstigheid, afhankelijkheid, onvermogen en zelfgerichtheid, of zeg maar: in hun zondigheid. Paulus legt een verband met sterk en zwak zijn in het geloof. "Alles is mij geoorloofd, maar niet alles is nuttig..." zegt hij in 1 Korintiërs 6: 12. Er is sprake van een grens. Die ligt niet bij het eten van heidens offervlees. Zelfs ligt die daar niet als dat gebeurt bij een etentje, bijvoorbeeld voor zaken of een familiefeest, in een heidens heiligdom. In 1 Korintiërs 8: 1-13 gaat Paulus er van uit dat dat voor een 'mature christian' (een volwassene, een sterke in het geloof) geen probleem hoeft te zijn. Alleen als hij of zij daarmee een andere christen aanstoot geeft, is het een probleem.

Waar ligt een grens?

Dus, waar ligt een grens? Niet bij het verkeren onder ongelovigen, ook niet bij aanwezigheid bij hun rituelen op zich, tot in het hart van hun spiritualiteit, namelijk als

gast in hun heiligdom, maar wel in het meedoen, in deelname aan hun kernrituelen. Het "wees de Joden een Jood en de Grieken een Griek" wordt begrensd door de duidelijkheid over onthouding aan deelname aan niet-christelijke spirituele en religieuze rituelen. Wat is die duidelijkheid? In ieder geval niet per se absentie. Maar anderzijds ook niet een aanwezigheid met de suggestie dat je wel meedoet, terwijl je voor je zelf bedenkt dat je innerlijk niet meedoet. Paulus kan boos worden over voor-de-gekhoudery en schijnheiligheid. Een voorbeeld is hoe hij Petrus aanspreekt op zijn gedrag rond de Joodse besnijdenis (Galaten 2: 11-14).

In de tijd van de christen-martelaren in de eerste eeuwen van het christendom was dit echter nog niet zo'n makkelijk af te bakenen aangelegenheid. Hoever mocht je gaan in je geweten in het onder druk meedoen met een heidense, ongelovige omgeving? Kun je in een islamitisch land ondergronds christen-zijn zonder dat in de praktijk iemand daar iets van merkt, behalve in een kleine kring? Kun je lid zijn van de communistische partij van China en tegelijk christen? Het is niet al te moeilijk om daar vanuit een westerse luie stoel een radikale visie over te hebben.

Kun je bevriend zijn met allerlei soorten van ongelovige en spiritueel zoekende vrienden? Kun je je inlaten met zaken, praktijken, producten, diensten, handelingen met een volstrekt andersoortige spirituele en levensbeschouwelijke achtergrond dan een christelijke, zonder je christen-zijn te veloochenen? Voor iemand nu al te snel een antwoord geeft, bedenk dat Obadja een hoge minister was in de regering van de goddeloze koning Achab, die samen met zijn Fenicische vrouw Izebel de baälsdienst als staatsideologie had geïntroduceerd in Israël, terwijl er van diezelfde Obadja wordt gezegd, dat hij "de HERE zeer vreesde" (Vgl. 1 Koningen 18: 1-4 e.v.).

De Thora over afgodendienst

Met dat voorbeeld maak ik een overstap naar het Oude Testament. In de Thora en bij de profeten is er sprake van een grote antithese tussen het dienen van de Eeuwige en alles wat als afgodendienst, idolatrie, wordt gezien. Dat zijn de lokale natuurreligies met hun perverse offervereisten en versexualiseerde fertiliteitsrituelen. Dat zijn de lots- en toekomstschouwers, zoonanbidders, sterrenwichelaars, alle soorten van orakel-sjamanen, helderzienden, waarzeggers, heksen, tovenaars en spiritisten. Geen pardon voor gewijde palen en gewijde stenen. De zon en de maan en de sterren, het zijn lichtjes aan het firmament geschapen door de Ene (Genesis 1: 14-19). De baäls en de astartes, het zijn nietsen (vgl. Psalm 115: 1-8). "Gij zult u geen andere goden voor mijn aangezicht hebben, geen gesneden beelden maken en zich voor die niet buigen noch hen dienen" (Exodus 20: 3-4). In Leviticus 19 worden de Tien Geboden parafraserend weergegeven en uitgewerkt. In Leviticus 19: 26 en 31 worden daar concrete verboden aan verbonden tegen waarzeggerij en toverij en tegen het raadplegen van doden en geesten. In Deuteronomium 18: 9-14 komt het in de toespraak van Mozes zo naar voren, dat er in het Beloofde Land geen plaats is voor kinderooffers, voor wichelarij, orakels, bezweringen, magie, waarzeggerij en spiritisme. In Exodus 22: 18 wordt bevolen tovenaars en tovenaressen de doodstraf te geven. In Deuteronomium 17: 2-7 hetzelfde voor aanbidders van de zon, de maan en de sterren, en in Leviticus 20: 27 voor spiritistische mediums, praktizerende helderzienden en waarzeggers. Kortom, de Thora laat er qua strafmaat geen gras over groeien.

Het komt er op neer dat de gelovige Israëliet op het hart wordt gedrukt alleen toegang te zoeken tot de geestelijke, transcendente wereld via de omgang met de Eeuwige, de God

van het verbond. Dat gebeurt vanuit de overtuiging dat alle andere manieren een mens alleen maar op het verkeerde been zetten, en niet voeren tot licht, vrede en vrijheid, maar slechts tot duisternis, gebondenheid en angst.

Zijn er hermeneutische overwegingen om hier vandaag anders naar te kijken? Ik zie ze niet zo gauw, al denk ik wel dat het goed is om twee dingen te bedenken. Ik denk in de eerste plaats aan de kwestie van de doodstraf. Deze is in de geschiedenis van het christendom gruwelijk misbruikt op dit terrein. In de tweede plaats denk ik aan het feit, dat er in onze tijd een diversiteit is ontstaan aan verwerking en receptie van spirituele thema's of onderdelen uit een spirituele traditie die in de tijd van de bijbel zo niet bestond. Ik bedoel te zeggen, dat in onze tijd ongezone spiritualiteit en magie zeker nog net zo diep wordt gepraktiseerd als in antieke tijden, maar dat er ook een cultuur van folklore en onschuldige verwijzingen en praktijken is ontstaan. En ook dat er allerlei elementen ontdaan van hun oorspronkelijke verwevenheid met een religieuze of spirituele traditie in een andere context hun weg hebben gevonden. Tegelijk is het ook weer waar dat het één zomaar weer kan overlopen in het andere.

Kortom: "Beproof de geesten of ze uit God zijn", en mijdt elke geest die niet uit God is (Vgl. 1 Johannes 4: 1). Dat is in de kern één van de basisgedachten uit de bijbelse traditie. Hoe gaan we daarmee om vandaag? We komen als oudere en jongere christenen op allerhande manieren in aanraking met spirituele praktijken, producten, tradities en aanbiddingen, die niet voortkomen uit de christelijke traditie. Soms zijn het tamelijk neutrale en onschuldige aangelegenheden, soms lijkt het echter haaks op elkaar te staan, soms wordt de indruk gewekt dat het toch allemaal op hetzelfde neer komt, soms is er openlijke vijandigheid. We gaan er samen verder over praten. Dit bijbels georiënteerde eerste deel was in ieder geval de eerste aftrap.

2. Het spirituele zoeken als een onbetaalde rekening van de westerse cultuur.

In de jaren '50 van de vorige eeuw verscheen het boek 'Kerk en sekte' van de toen nog jonge dr. Feitse Boerwinkel. Hij omschreef een sekte als "een groep mensen die, voornamelijk uit begeerte naar zuiverheid en met verabsolutering van een deelwaarde, de solidariteit met het grote geheel van de groep verbreekt en deze breuk niet meer als smart ervaart". In het spoor van Boerwinkel kwam het denken op waarin zogenaamde 'sekten' werden gezien als 'onbetaalde rekeningen van de kerk'. Dat weerspiegelde de wens om niet alleen in het negatieve te blijven hangen. Je kunt oog hebben voor de eenzijdigheden, dwalingen en gevaren, maar de vraag was of je daarnaast ook oog kunt hebben voor de achterliggende motieven en voor de achterliggende behoeften bij het ontstaan van religieuze en spirituele bewegingen? Waarom winnen ze aan populariteit, waar die er eerst niet was? Wanneer je als kerk bepaalde legitieme aspecten in de beleving van het geloof verwaarloost, kun je er in een tijd waarin sociale controle, inquisitie en gevoeligheid voor tucht passé zijn, op wachten dat er afsplitsingen of alternatieven ontstaan. In de jaren '50 was de norm nog de christelijke kerk in de brede zin van het woord. Had het christendom al niet haast het monopolie op de religieuze markt, dan was er in ieder geval sprake van een heuze oligopolie in de meeste Europese landen. De kerken, de reguliere protestantse kerkgenootschappen en de rooms-katholieke kerk waren de voornaamste institutionele beddingen waarbinnen en waarvanuit het overgrote deel van het religieuze leven werd vormgegeven. Viel er een gat, dan kon je inderdaad zeggen: dat gat heeft de kerk laten vallen.

Religie is uit en spiritueel zoeken is in

Vandaag is dat allemaal heel anders geworden. Kerkelijk en minder kerkelijk georganiseerde christenen vormen nog steeds een stevige minderheid in de meeste Europese samenlevingen, maar van getalsmatige dominantie is geen sprake meer. In ieder geval niet in Nederland. In 1966 was nog 67 % van de Nederlandse bevolking kerklid en 50 % kerkganger. In 2010 is dat gedaald tot 40 % en kerkgangers minder dan 15 %. Nu is 15 % van de bevolking nog altijd ongeveer 2,5 miljoen mensen. Dat zijn nog steeds veel mensen die dus wekelijks of tweewekelijks een christelijke religieuze bijeenkomst bezoeken. Al te veel *dédain* over het nagenoeg verdwenen christendom lijkt me dan ook niet helemaal op zijn plaats, hoewel het in de éne regio nog weer totaal anders kan liggen dan in de andere. In het dorp waar ik woon gaat niet meer dan 5 % van de mensen naar de kerk, schat ik. Het neemt niet weg, dat het aantal geregistreerde kerkleden op dit moment jaarlijks enorm afneemt. Op termijn tendeert het, zo is de verwachting, naar 20 % geregistreerde leden en 10 % kerkgangers.

Kortom: in religiosis is de kerk of het christendom niet meer de norm. Het is één van de spelers op een veel bredere markt. Het is één van de aanbieders van geloof en spiritueel beleven. Ondertussen zegt echter wel ongeveer 60 % van de Nederlandse bevolking in iets te geloven, in God, of in een hogere macht en 65 % in leven na de dood, en ook ongeveer evenveel zegt wel eens te bidden. Hardcore-atheïsme neemt wel toe, maar niet overdreven veel, van 10 % zo'n twintig jaar geleden tot een 14 % nu. Al met al komt het er op neer dat we afstevenen op een situatie met 15 % atheïsme aan de éne kant en 15 % georganiseerde godsdienstigheid aan de andere kant (voornamelijk kerk en moskee), en zo'n 70 % daartussenin aan agnosten, ietsisten en spirituele zoekers. De meeste Nederlanders horen niet bij de overtuigde ongelovigen, en niet bij de overtuigde gelovigen, maar zoeken een weg daar tussen in. Althans een deel van hen, want vele zoeken niet zozeer. Zij geven alleen dit soort antwoorden als ze er naar gevraagd worden. Maar als er dan naar gevraagd wordt, zeggen velen dat geloven voor hen meer een zoektocht is dan een kwestie van vaste overtuigingen. Tweederde van alle Nederlanders zegt dat je de waarheid innerlijk moet ervaren en situeert geloof en spiritualiteit meer in de buurt van gevoel dan in de buurt van denkbeelden en handelen. Atheïsten en agnosten leggen meer nadruk op verstand en rede dan gelovigen en ietsisten, maar het scheelt niet veel.

Er is dus onder een brede groep mensen een grote ontvankelijkheid voor Iets Hogers. Van hen is ongeveer 25 % ook op de één of andere manier actief bezig (van boek lezen, cursus volgen tot spiritueel centrum of als zoeker een kerk bezoeken). Hogeropgeleiden doen dan aan yoga, boeddhisme, gnostiek en mystiek. De lageropgeleiden aan alternatieve geneeswijzen en magie. *Grosso modo*.

Wat wordt er gezocht?

Waar zijn mensen nu eigenlijk naar op zoek? Kun je uit wat vandaag populair is een profiel opmaken van de behoeften? Ik noem het spirituele zoeken niet meer een onbetaalde rekening van de kerk, maar van de moderne westerse cultuur. De christelijke kerk zit wat dat betreft op de wip. Aan de éne kant hoort ze als historisch christendom bij die westerse cultuur, aan de andere kant wordt ze in de nieuwe situatie zelf een minority en in een eventueel vernieuwde vorm één van de aanbieders voor de gaten die ze zelf in het verleden liet vallen en waarin ook de moderne westerse cultuur niet voldoet. Eén ding is zeker: mensen zijn na de opgelegde waarheden en regels en het wereldbeeld van

de kerk niet massaal gevallen voor de waarheden en de regels en het wereldbeeld van de moderne wetenschap. Althans: ze zijn er verre van consequent in. De vruchten worden met graagte geplukt, maar tegelijk laat de nadruk op rede, maakbaarheid en activisme de gaten vallen waar het spirituele zoeken uit voortkomt. Ik zie een aantal behoeften achter het spirituele zoeken. In een willekeurige volgorde:

1. Er is onvrede met een eenzijdig materialistisch wereldbeeld. Is this all there is? Prof. Dick Swaab kan wel schrijven: wij zijn onze hersenen, maar dat willen we gewoon niet geloven.
2. Er is een enorme behoefte aan innerlijke rust en innerlijke vrede, in een wereld van stress, haast en druk.
3. Eenheidservaringen, of ze nu van mystieke, meditatieve of natuur-spirituele aard zijn, worden breed verwelkomd.
4. Er is grote behoefte aan inzicht in innerlijk en lotsbestemming. Hangt mijn welzijn dan alleen af van technisch-economische variabelen?
5. Er is behoefte aan een integrale benadering van lichamelijkeheid en gevoel. Fitness, welbevinden, wellness, gezondheid en geluk worden graag holistisch benaderd.
6. Er ligt nadruk op persoonlijke ontwikkeling en groei. Mensen willen daar optimistische beelden bij hebben. Ten diepste is de mens licht, of heeft hij een Boeddhanatuur, of een Christusbewustzijn, is zijn ware aard vrijheid.
7. Tegelijk is er behoefte aan verbondenheid met al wat er is.

Eigenlijk is er niet zoveel nieuws onder de zon. Het gaat veelal op gevoels- of existentiële niveau om het willen en kunnen ervaren van wie jij zelf bent, wat er wezenlijk toe doet, dat het meest fundamentele in het leven in wezen goed en zinvol is, en dat er wegen zijn om het lijden en de angst te ontgaan of zodanig te integreren in je leven, dat het je niet belemmert om te leven (en t.z.t. dood te gaan).

Herkenning van de behoeften en verlangens

Wat is nu de herkenning die ik als hedendaags christen in dit alles tegenkom?

1. Ik herken de onvrede met een eenzijdig filosofische materialistisch en rationalistisch wereldbeeld.
2. Ik herken de onvrede met de dominantie van het cognitieve en het cerebrale ten koste van gevoel en ervaring, hoewel ik denk dat het nu ook weer door kan schieten naar de andere kant, zowel in vrije spirituele richtingen als in de kerk.
3. Ik herken de onvrede met de onderwaardering van het lichamelijke of de loskoppeling van het somatische, en de behoefte aan een integrale en holistische benadering van het mens-zijn, maar ook van geloven.
4. Ik herken onvrede met de eenzijdige objectivering van de natuur en de

ongebonden exploitatie van het geschapene, in plaats van een spiritualiteit van medeschepselijkheid en verbondenheid met al wat is.

5. Ik herken onvrede met de overtrokken activistische levenshouding waar de westerse samenleving vol van is, met al zijn nadruk op vooruitgang en progress, ten koste van gezondheid, rust, aandachtig leven en zorg.

Soms zit je dan als christen in bijzonder vaarwater. Je komt mensen tegen die zich als spirituele zoekers oriënteren of die aanhangers zijn van andere religies. Je ervaart hen als bondgenoten in het weerwerk tegen verplattung van het leven, in het opkomen voor de betekenis van geloof, spiritualiteit en religie voor het eigen leven en voor de samenleving. Ook kun je bondgenoot zijn in compassie, in het opkomen voor gerechtigheid en milieubewustzijn. Tegelijkertijd heb je als christen vragen en soms (ernstige) bedenkingen bij de richting waarin zij hun spirituele voeding en bronnen zoeken.

Ook bekruipt me soms de vraag: en wat doen we als kerk-van-nu met al deze behoeften en onvredes, die voortkomen uit een vastgeroest dogmatisch (en cultureel beperkt) christendom van vroeger (en/of van nu) en die voortkomen uit de eenzijdigheden van de moderne westerse cultuur. Het zijn behoeftes en onvredes waarvan ik er vele herken. Wat hebben we als kerk-van-nu de spirituele zoekers van vandaag eigenlijk te bieden, zonder ook weer door te schieten in andere uitersten (zodat het ook in de kerk alleen nog maar gaat om gevoel en beleving, persoonlijke ontwikkeling, innerlijke vrede, en eenheidservaringen, wonderlijk genezingen en speciale doorkijkjes in de hogere wereld).

Het vraagt reflectie om hierin een goede middenweg te kiezen tussen de herkenning en de betrokkenheid bij de legitieme behoeftes die schuilgaan achter al het hedendaagse spirituele geknutsel aan de éne kant en de afgrenzing van wat christelijk gesproken wel kan en niet kan aan de andere kant. Een christelijke vorm van nadenken en filosoferen kan daarbij nuttig zijn. Doel kan zijn om de eenzijdigheden van de moderne westerse cultuur gecombineerd met de behoefte aan spiritueel beleven in relatie te brengen met de breedte van de christelijke traditie. Erkenning van wat er in de westerse vorm van het christendom op dit terrein scheef is gegaan en dus schuldbelijden en wat vernieuwing behoeft, is daarbij onontkoombaar.

Onderscheidt de geesten of ze uit God zijn, en mijdt de geesten die niet uit God zijn. Dat geldt voor de praktijk van het spirituele zoeken. Dat geldt ook voor de moderne westerse cultuur. Maar het geldt evenzeer voor de kerk, voor de christelijke gemeente, welke die ook is. Peil wat er in en achter de zoektocht van zoveel post-moderne mensen schuil gaat (we zijn zelf op een bepaalde manier ook van zulke mensen), en geef het een plaats in die vormen van christelijke devotie en toewijding die zich voortdurend uitgebalanceerd weten te vernieuwen. *Ecclesia reformata, semper reformanda*. "Ons hart is onrustig in ons, Heer, tot het rust vindt bij U" (Augustinus).

Jos Aarnoudse werkt als hoofd van de Dienst Geestelijke Verzorging van GGZ inGeest (Amsterdam e.o), en is predikant van de Protestantse Kerk in Nederland.